

BÍRÓ BÉLA

A nemzet mítoszai

A 20. század talán legsúlyosabb mulasztása nézetem szerint az, hogy – tulajdonképpen máig szóló érvénnyel – nem dolgozta fel a 19. századot. A nemzetközi közösség a polgári forradalmakban felbukkant nemzeti problematikára az első világháborút követően olyan nacionalista szellemben fogant globális megoldásokat szentesített, melyek alapjául a 19. századi francia és angol-szász nemzetfejlődés szolgálta úgynevezett „modell”-ül. Ezeket a megoldásokat a második világháború utáni rendezés – gyakorlatilag változatlanul – továbbmentette.

A 20. század végére (sőt sok vonatkozásban jóval azelőtt) azonban bebizonyosodott, hogy a „megoldás” háttérében álló francia és angol „fejlődés” együtt sem „tipikus”, inkább egész sereg történelmi véletlen „szerencsés” egybeesésének következményei. Azt, hogy a „világforradalom irányába mutató kapitalista fejlődés mintaországá” Anglia a 16. és a 18. század között közelről sem valamely immanens történetfilozófiai logika szerint válik azzá a modern, tőkés országgá, melynek Karl Marx, Max Weber és mások bemutatták, Alan McFarlane *Az angol individualizmus eredete*¹ című sokat vitatott, de alapvető állításaiban máig cáfolhatatlan munkájában bizonyította. Az Anglia által bejárt fejlődési út egyedi, a szigetország társadalmának ködös távolokba visszanyúló sajátosságain alapul, s így modellszerűnek semmiképpen sem tekinthető. Hasonló kételeyeket fogalmazott meg (főként a francia fejlődés vonatkozásában) Ernest Gellner is. „Az industrializmust létrehozó társadalom – a történelem valami furcsa szeszélye folytán – már az átalakulás bekövetkezése előtt rendelkezett annak néhány kulturális sajátosságával.”²

Ezek a felismerések elkerülhetetlenné tették volna a nemzetre, az államra, a nacionalizmusra vonatkozó 19. századi elkép-

zelések radikális átértelmezését. Arra azonban sajnálatos módon máig nem került sor. A történettudomány és a politikai filozófia világosan felismerte ugyan a nemzetállam 19. századi fogalmának tarthatatlanságát³, de magának a nemzetfogalomnak az átértelmezésére, a nemzet és az állam kapcsolatának módszeres végiggondolására voltaképpen egyik sem tett kísérletet.

A politikai diskurzusban – lényegileg változatlanul – máig forgalomban vannak azok az ellentétesnek (sőt egymást kizárónak) beállított nemzetfogalmak, melyek a 19. század folyamán alakultak ki, s a nyugati történet- és politikatudományi diskurzusokban a 20. század világháborúinak elméleti feldolgozása nyomán váltak egyetemesen elfogadottá.

Az *állampolgári nemzet* fogalmának hívei (akik – mint látni fogjuk korántsem véletlenül – a világrendszer vezető államainak vagy a hozzájuk szorosan kötődő kisállamoknak a képviselői) a nemzetet az állam polgáraival tekintik azonosnak; a *kulturális nemzet* fogalmának hívei viszont (akik – szintén nem véletlenül – ma már csaknem kivétel nélkül kisebbségek, illetve a nemzetfejlődésben visszamaradt, visszavetett vagy saját állammal nem rendelkező kulturális közösségek tagjai) a nemzet lényegét a kulturális közösséghez való tartozásban látják.

A két felfogás *látszatra* teljességgel összehétközhetetlen. Az állampolgári nemzet különösebb nehézség nélkül befogadónak, toleránsnak, diszkrimináció-ellenesnek állítható be, a kulturális nemzet pedig bizonyíthatóan kirekesztő, intoleráns és diszkriminatív, amennyiben az „idegen” államban vagy államokban élő kulturális közösséget az adott állam vagy államok „feldarabolása” révén egyetlen állam határain belül szeretné egyesíteni.

Valójában azonban a fenti nemzetfogalmak ugyanannak az éremnek az ellentétes oldalai, mindössze abban különböznek egymástól, hogy az állampolgári és a kulturális hovatartozás fogalmait ellentétesnek látszó értékhierarchiákban rögzítik.

Elméleti-deklaratív szinten az *állampolgári nemzet* ideológusai az állampolgárságot (azaz a politikai közösséghez való tartozást) tekintik elsődlegesnek, meghatározónak, szükségszerűnek, a kulturális identitás ebben a felfogásban másodlagos, esetleges, irreleváns. A *kulturális nemzet* ideológusai a kulturális hovatartozást tekintik elsődlegesnek, meghatározónak, szükségszerűnek, s az állampolgárságot minősítik másodlagosnak, esetlegesnek, irrelevánsnak.

Gyakorlati-adminisztratív szinten azonban a prioritások váratlanul (?) megfordulnak. Az *állampolgári nemzet* ideológusai az állampolgári közösségbe való integráció alapfeltételének az (államinak-politikainak álcázott) többségi kulturális identitás (a nyelv és a kultúra) *tökéletes* elsajátítását tekintik. (Szélső esetben még – a tökéletes kulturális identifikációt mindig gátló – kisebbségi identitás létét is tagadják.) Az állampolgárság vi-

szont irrelevánssá válik, hiszen ahol mindenki ugyanannak az államnak a polgára, ott e fogalomnak nem lehet operatív jelentősége. A *kulturális nemzet* ideológusai számára viszont (bár ezt taktikai okokból gyakran explicite tagadják) az állami hovatartozás válik elsődlegessé és a kulturális hovatartozás irrelevánssá, hiszen ahol mindenki ugyanazt a kultúrát vallja magáénak, a kulturális hovatartozásnak szintén nem lehet megkülönböztető szerepe.

A szükségszerűnek tekintett elemet mindkét nemzetfogalom *születési alapon* definiálja (ez a törzsi eredetű „nemzet”, idegen szóval a „nation” megnevezés megőrzésének magyarázata is). Első esetben a politikai közösségbe kell *beleszületni*, másodikban a kulturális közösségbe. A születendő egyénnek egyik esetben sincs választása. Szocializációs mechanizmusok által kialakított identitását elvileg megváltoztathatja ugyan, ez azonban – kivételes esetektől eltekintve – komoly lelki megrázkódtatással jár, az új közösségbe való beilleszkedés az egyént súlyosan traumatizálhatja.

A végeredmény tehát – ha az eltérő nemzetkonceptiókat következetesen végigvisszük – rigorózan ugyanaz: az *egy nyelvű, egy kultúrájú nemzetállam*, melyben az eltérő kulturális identitást vallóknak nincsen helyük. Ez egész a legutóbbi időkig nem csak Görögországra, Törökországra vagy Franciaországra, de a még az önmagát nemzeti szempontból a legtoleránsabbnak tételző, s a politológiai irodalomban gyakorta a tulajdonképpeni posztnationalista „modell”-nek tekintett nemzetállamra, Egyesült Államokra is érvényes. S ezt nem csak én vélem így, Robert A. Dahl írja: „...a nyelv mélyen beágyazódik egy személyiség belső rétegeibe; azt mondani, hogy az enyéim nyelve alacsonyabb rendű a másokénál, annyi, mint azt mondani: az enyéim alacsonyabb rendűek másoknál. Mivel az amerikai partokra érkező emigránsok szegények és kiszolgáltatottak voltak, az angolul beszélő többség rájuk tudott kényszeríteni egyfajta nyelvi homogenizációt. Sosem fogjuk megtudni, hogy önbecsülésüket és gyermekeikét mekkora sérülés érte.”⁴

Az is bizonyítható, hogy a következetesen érvényesített nemzetállami (azaz homogenizációs) törekvések elkerülhetetlenül vezetnek nemzeti konfliktusokhoz. Ezt az állítást a francia vagy a görög példa korántsem cáfolja, hiszen a kultúra és a nyelv mindkét esetben olyan kivételes *presztízzsel* rendelkezett (a francia nyelv a felvilágosodás Európájának, a görög az antikvitás Európájának kulturális anyanyelve volt), mellyel a még kialakulatlan kisebbségi nyelvek és kultúrák eleve föl sem vehették a versenyt, s ezért a tömegméretű asszimiláció jobbára még a kulturális nacionalizmus kialakulása előtt bekövetkezhetett, a nacionalizmus csak pontot tett egy gyakorlatilag már lezárult folyamatra. (Az „ázsiai eredetű”-nek tekintett – következésként jóval alacsonyabb kulturális presztízsű – török vagy magyar

kultúra erre sok évszázados birodalmi tradíció birtokában sem lehetett képes.)

Az angol nyelv és kultúra presztízse az Amerikai Egyesült Államokban is érvényesült, bár ott egyéb tendenciák is érvényre jutottak. Az emigránsok bizonyos mértékig már eleve lemondtak eredeti identitásukról, az Egyesült Államokat eleve egyfajta menedéknek tekintették, melyért érdemes áldozatokat is hozni. Így az asszimiláció viszonylag zökkenőmentesen (azaz társadalmi konfliktusok nélkül) lebonyolódhatott. De konfliktusok azokban az esetekben sem alakultak ki, amikor egy meghatározott területen nagyszámú kisebbség alakult ki. Ennek okai sem az állampolgári nemzet „alkati demokratizmusában”, hanem az amerikai demokrácia realizmusában rejlik. A kisebbségi nyelvek hivatalossá tételétől az amerikai politika is mereven elzárkózott és továbbra is elzárkózik ugyan, de a hétköznapiakban nem akadályozza a kölcsönös két- vagy többnyelvűséget, bizonyos esetekben még a kisebbségi egynyelvűséget is el képes viselni, ami jelentősen csökkentheti a homogenizációs nyomás keltette feszültségeket, s a probléma távlati rendezése előtt sem zárja el az utat. Magyarán: az amerikai nacionalizmus józanul következtelen, s ezért a veszedelmes feszültségek kialakulását is viszonylag hatékonyan megelőzheti.

A következetes nacionalizmust Will Kymlicka olyan ideológiai mozgalomként definiálja, mely „megkísérli biztosítani, hogy az állam valóban »nemzetállam« legyen, amelyben az állam és a nemzet egybeesik.”⁵ És ennek a definíciónak a konzekvenciáit is világosan megfogalmazza: minden nemzetállami értelemben vett „nemzetépítés” „nemzetrombolás” is egyben, a többségi nemzet „felépítése” ugyanis elkerülhetetlenül a kisebbségi nemzetek „lerombolás”-ával jár.⁶

A valóban következetes állampolgári nemzetfogalom és a vele járó nacionalizmus, illetve a valóban következetes kulturális nemzetfogalom és a vele járó nacionalizmus nem csak ugyanarra az eredményre vezet, de az is bizonyítható, hogy egyetlen állam határain belül is elválaszthatatlanul összefonódnak, a szó szoros értelmében kiegészítik egymást.

A nacionalizmus ugyanis *kifele* mindig kulturális, *befele* mindig állampolgári.

Erre a jelenségre – anélkül, hogy megfigyelésük szélesebb érvényű konzekvenciáit levonták volna – többen is felfigyeltek már. A svájci Urs Altermatt *Szarajevói jelzőtűz* című könyvében világosan kimondja: „A németek, bármennyire kedvelik is a kultúrnemzeti argumentációt, minden további nélkül opportunistáknak mutatkoztak: 1871-ben a német nyelvű elzásziak esetében kulturális, 1818-ban a kelet-poroszországi lengyelül beszélő mazúrok esetében a politikai (értsd: állampolgári – B. B.) elemet emelték ki.”⁷ S ugyanerre az „opportunizmus”-ra figyelt fel magyar vonatkozásban Romsics Ignác is: a monarchia

magyar politikai elitje Béccsel szemben a kulturális, a magyar királyságban élő nem magyar nemzetiségekkel szemben azonban következetesen a politikai (értsd: az állampolgári) nemzetfogalomra apellált.

Ha ennek az „eklektiká”-nak a mélyebb okait is megpróbáljuk feltárni, elkerülhetetlenül rá kell ébrednünk, hogy az állampolgári nacionalizmus mindig a domináns helyzetben lévő kulturális közösségek, a kulturális nacionalizmus pedig a marginális helyzetű kulturális közösségek nacionalizmusa.

Ez a feltevés egyszerre azt is világosan megmagyarázhatja, hogy az állampolgári nacionalizmus miért épp a 19. század domináns államainak, Franciaországnak, Angliának, illetve az Egyesült Államoknak az elméleti irodalmában vert gyökeret, s hogy Németország, Olaszország, és Kelet-Európa csaknem minden államának elméletírói miért váltak elsősorban a kulturális nacionalizmus (implicite a kulturális nemzetfogalom) híveivé. Az utóbbiaknak ugyanis jobbára a 20. század folyamán kellett megteremteniük azt a nemzeti egységet, melynek birtokában az előbbieket már a 19. század folyamán a kisebbségek beolvasztására összpontosíthatták energiáikat.

Nem véletlen tehát, hogy az angolszász–francia dominanciájú nemzetközi politikai nyilvánosságban az állampolgári nemzet fogalma rögzült. Főként a második világháború után. Amit már az is jelzett, hogy a korábbi Népszövetség helyébe lépő új világ-szervezetet már egyenesen „Egyesült Nemzetek Szervezeté”-nek keresztelték, azaz nemzetet (a kulturális közösséget) fogalmilag következetesen az állammal (a politikai közösséggel) azonosították. S természetesen ezt a terminológiát rögzítette a nemzetközi (egészen pontosan államközi) jog is.

Az állam és a nemzet – minden megszorítás nélküli – azonosítása már önmagában is elégséges lehetett ahhoz, hogy az 1989-et követő kelet-közép-európai változásokat gyakran véres konfliktusokba torkolló nacionalista feszültségek terheljék meg. Az államhatárok kérdésének ugyanis – ha az állam és a nemzet azonos –egyszerre élet és halál kérdésévé kellett válnia.

A szerbek például, akik maguk is rendelkeztek egy jelentős magyar kisebbséggel, s jól ismerték, mit jelentett a magyar kulturális közösség számára az ország feldarabolása, pontosan tudták, hogy a hatalmas szerb tömegekre váró kisebbségi státusnak a nemzet és az állam azonossága esetén csaknem teljes jogosítottsággal, a nemzeti önértékeléssel járnia. A balkáni katasztrófa nem a kivételesen agresszív szerb nacionalizmusból következett, éppen megfordítva, a saját államok kialakítására irányuló kisebbségi törekvések által leginkább fenyegetett szerb nacionalizmus következett a – „nemzetközi” politikai diskurzust velejéig átítató – nemzetállami terminológiából, illetve a nemzet és az állam azonosításának francia és angolszász gya-

korlatából. Annak minden borzalmával egyetemben.

A nacionalizmus egyik sajátos esete, az úgynevezett irredentizmus is a nemzet és az állam azonosításának szerves következménye. A kulturális közösség fennmaradásának a közösséget megszervező és egyben tartó kulturális intézményrendszer léte az alapfeltétele. Ha az állam – az asszimiláció erőltetésének jegyében – fölszámolja az adott közösség kulturális intézményeit vagy meggátolja azok létrejöttét, a szóban forgó közösségek létüket kénytelenek az ún. anyaország kulturális intézményrendszerére alapozni. Ez pedig, ha nyílt nemzetromboló erőfeszítésekkel is társul, elkerülhetetlenül irredenta törekvéseket indukál. Azokban az esetekben azonban, amikor egy meghatározott kulturális közösség bizonyos részei önálló, autonóm módon integrált kulturális intézményrendszert hozhatnak létre, nagyjából azonos kultúrájú közösségekből is eltérő (s új államok politikai rendjébe is zökkenőmentesen beilleszthető) kulturális nemzetek alakulhatnak ki. Lásd: osztrákok, svájci németek, erdélyi szászok, ausztráliai és egyesült államokbeli angolok, belgiumi vallonok és québeci franciák, Dél-Amerika spanyol és portugál nemzetei...

A svájci németek, franciák, olaszok példája önmagáért beszél: az azonos kultúrájú „anyaországoktól” körülvett svájci állam, az *állampolgári nemzet* létét is az önálló kulturális intézményrendszerek, azaz az autonóm *kulturális nemzetek* létének köszönheti (annak ellenére is, hogy a svájci politikai diskurzus az eltérő kulturális közösségeket – a környező nacionalizmusoktól való elhatárolódás gesztusaként – nem nemzetekként emlegeti). A két nemzetfogalom tehát nem kizárja egymást, hanem feltételezi. S hogy a nyelvek és kultúrák egyenlőségére alapozott állampolgári kohézió mennyire intenzív lehet, arra szintén Svájc a legbeszédesebb példa. Két – német-francia gyűlölködésben tobzódó – világháború sem volt képes arra, hogy a svájci németeket és franciákat (tragikusan) egymás ellen fordítsa.

Lehetne meggyőzőbb érvet találni arra, hogy a nyelvi-kulturális különbség, sőt nézetkülönbség (hiszen a svájci németek és franciák a világháború alatt következetesen a tengelyhatalmakkal, illetve az antanttal rokonszenveztek) nem szükségszerűen vezet nemzeti gyűlölködéshez, hogy a különbözéshez való jog elismerése éppenséggel az állampolgári kohézió fontos forrásává válhat?

Nemzeti konfliktusokká fajuló ellentétek ma is – kivétel nélkül – csak azokban az államokban vannak, ahol ezt a jogot explicite vagy implicite megkérdőjelezzik. Magyarán: a konfliktusokat mindig az egyik vagy másik nemzetfogalom kizárólagos érvényesítésére tett kísérletek generálják.

A nemzeti konfliktusok megelőzésének leghatékonyabb módja tehát a kulturális és a politikai közösség szétválasztása, s a rájuk alapozott nemzetfogalmak hierarchiájának rögzítése: an-

nak kimondása, hogy a politikai nemzet fogalma nem kizárja, hanem feltételezi a kulturális nemzetek létét, azaz a kulturális pluralitást. Magyarán a nemzet fogalma nem használható jelentésének pontos rögzítése, a „kulturális”, illetve a „politikai” jelző használata nélkül. S a kettő együttes megnevezésére az „állam” fogalmának használata volna az ajánlatos. (Az ENSZ helyett is sokkal pontosabb lenne a Független Államok Világszövetsége megnevezés.)

A fogalomhasználat tisztázását már csak az Európai Unió államszervezetének fokozatos kialakulása is szükségessé teszi. Ahhoz, hogy az unió valóban államként működhessen, előbb utóbb az európai állampolgárság kialakítása is elkerülhetetlené válik. Ez esetben pedig az európai állampolgári (politikai) nemzet és az egyes kulturális közösségek szétválása is megkerülhetetlen lesz. A mai „nemzetállamok” a mai autonóm területek, régiók vagy a „föderatív állam”-ok helyzetébe kerülnek, miközben a mai értelemben vett állampolgári nemzet az unió egészével válik azonossá. Ha ezt a fejlődést nem sikerül elérni, magának az uniónak a fennmaradása is kérdésessé válhat, hiszen nem jöhet létre az a kohéziós erő, mely a részeket szerves egésszé egyesítheti. Az egységes pénz- és az egységes jogrendszer bevezetése, a központi intézmények kialakítása, a nagymérvű szuverenitástranszfer kétségtelenül ebbe az irányba mutat. Ilyen körülmények közt azonban a (kisebbségek kisebbségeiként megjelenő) mai kisebbségi nemzetek autonómiaigénye is mind nehezebben lesz elutasítható. Ezt a tényt az Európa Tanácsban zajló újabb fejlemények is alátámasztják.⁸ S a nemzetállamok még – az ebben a vonatkozásban számukra kedvezőnek tűnő – svájci példára sem hivatkozhatnak, ahol az egyes kantonok – a nyelvi határok rögzítése érdekében – a betelepülöktől megkövetelik a nyelvi asszimilációt, hiszen a svájci modell átvétele a jelenlegi nyelvhatárok pontos rögzítését, s implicite a kisebbségi autonómiák – a kisebbségek által igényeltnél is radikálisabb – gyakorlatának kialakítását jelentené.

A 19. századi csapások tehát mind nyilvánvalóbban járhatatlanoknak bizonyulnak. Új csapásokat kell verni, új megoldásokat kell – ráadásul késedelem nélkül – kimunkálni. Mindez azonban annak elismerését is feltételezi, hogy a 19. század nemzeti projektumai 21. századi perspektívából egyértelműen történelmi tévedésnek minősülnek.

Következésként: a nemzet és a nacionalizmus fogalmát a történettudománynak visszamenőlegesen is át kéne értelmeznie, azaz el kell végeznie azt a feladatot, melynek elvégzésére a 20. század oly látványosan képtelennek bizonyult.

Hogy mire gondolok, az egyetlen példával is jól megvilágítható.

Az 1848-as magyar forradalom és szabadságharc azzal kezdődik, hogy a márciusi ifjak a híres 12 pont 12-ében kimondják

Erdély Magyarországgal való egyesülését. Az erdélyiek a 12. pontot ráadásul a program élére ugratják elő. A románok és a szászok ezt a lépést természetesen a magyar nemzeti homogenizáció, a nagyszabású nemzetépítési terv kivitelezésének kezdőlépéseként interpretálják. És joggal. S ezzel megindul a – még létre sem jött – állampolgári nemzet dezintegrációjának folyamata. (Utóbbi szándékosan nem neveztem magyarnak, lévén – természeténél fogva – soknemzetiségű.)

A történészek többségének véleményével ellentétben meggyőződésem, hogy ez a dezintegráció nem eleve szükségszerű. A román forradalmárok – a kisebbségek természetes realizmusával – akkor és később is kettős alternatívában gondolkodnak. Céljuk a román nemzeti egységnek a monarchia keretei közt való megteremtése, vagy ha ez nem lehetséges (és csak akkor), saját nemzeti állam létrehozása. A második alternatíva a csábosabb, de reálisabbnak – egészen a 20. század elejéig – az elsőt tartják. S az egyoldalú magyar nemzeti törekvéseket élesen elutasító nyugati reakciókkal szembesülő Kossuth Lajos is kénytelen ennek a tervzetnek – egy számunkra, magyarok számára valamivel kedvezőbb, de a román projektumokkal gyakorlatilag nem összeegyeztethetetlen – változatát kidolgozni. Román oldalról sem szűnik meg a keresés, a forradalom, sőt a kiegyezés után sem: A. C. Popovici még a 19. század harmadik harmadában is könyvméretű tanulmányt szentel a román nemzetet is integráló Nagy-ausztriai Egyesült Államok álmának⁹.

Erdély Magyarországgal való egyesülése, mely, tudjuk a kiegyezéssel válik „véglegessé”, ezeknek az elgondolásoknak az explicit tagadása. S a művet 1919 után a román hatalom teljesíti be, mely a korábbi román álláspontot minden további nélkül megtagadva, a tartományt ugyanúgy a nagyromán államba olvasztja be, mint korábban mi a magyarba. Azzal a különbséggel, hogy a kedvező demográfiai adottságokra és a nemzetközi közösség cinkos hallgatására alapozva ő már megteheti, hogy a kymlickai nemzetromboló nemzetépítést kiteljesítve nacionalizmusát egyetemes, tehát a románokat is súlyosan érintő nagyszabású kulturális értékrombolássá változtassa.

A magyar közvélemény Erdély Romániába való Trianon utáni beolvasztását csak akkor ítélné el (akár nemzetközi fórumokon is), ha Magyarországra való 19. századi beolvasztását is elítéli. Ez azonban máig nem történt meg. A 12. pont a magyar történettudományban továbbra is a forradalom vívmányaként szerepel, s ma sincs olyan március 15-e, melynek szónokai ne elismeréssel emlegetnék. Pedig a Magyarországra való beolvasztás legitimitásának hangoztatása elvileg a Romániába való beolvasztás legitimitásának elismerésével azonos.

El kéne jutnunk oda, hogy felismerjük: nem az a fontos, hogy Erdély Magyarországhoz vagy Romániához tartozik-e, hanem az, hogy az adott államokon belül megőrizheti-e különállását.

Ha igen, demokratikus körülmények közt gyakorlatilag mindegy, hogy adminisztratív melyikhez tarozik. Különösen egy egyesült Európában, melynek előbb utóbb Magyarország után Románia is tagja lesz majd.

A kérdéskör demokratikus rendezéséhez azonban csupán a kulturális és az állampolgári nemzet fogalmainak visszamenőleges tisztázásán át vezethet az út. Fel kell fedeznünk azokat a kossuthi–popovici hagyományokat, melyre a közös jövő valóban felépíthető. A nacionalista mítoszok lerombolása önmagában nem elegendő. Új történelmi mítoszokra is szükségünk van. Mítoszról beszélek, mert a történelem még legpozitivistább változatában is emberi alkotás, narratíva, mely – ekként – nem nélkülözheti a mitikus elemeket sem. Kossuth és Popovici számos lényegi különbséget is tartalmazó projektumainak társítása csak némi mitizálással, azaz közös elemek felerősítésével és eltérő aspektusai háttérbe szorításával tehető hatékonyvá. Ami korántsem történelemhamisítás, pusztán a történelem korszerű, józan kritikával átgondolt értelmezése.

Az eltérő történelmi narratívák igazságát ugyanis nem kizárólag „tényszerű” igazságuk, hanem mindenekelőtt a jelen kérdéseinek megoldására való alkalmasságuk adja. A történelemben az a múlt a „valóságos”, mely úgy destabilizál, hogy stabil jövőbe vezet.

Egy ilyen alternatívát azonban a nemzetközi nyilvánosságban ez idő szerint csak olyan szellemi és politikai elit képviselhet hatékonyan, mely (határokon innen és túl) *valóban* nemzeti pluralizmusban gondolkodik.

Magyarán, a nemzeteken, továbbra is főként a „nemzetietlenek” segíthetnek.

JEGYZETEK

- ¹ Alan MacFarlane: *Az angol individualizmus eredete*, Századvég – Hajnal István Kör, Bp., 1993.
- ² Ernest Gellner: *A nacionalizmus és a komplex társadalmak kohéziójának két formája*, in: *A nacionalizmus*, Tanulmány Kiadó, Pécs, 1995, 211. o.
- ³ Lásd Kis János: *Túl a nemzetállamon* című tanulmányát *Az állam semlegesége* című kötetében (Atlantisz Kiadó, Budapest, 1997, 129-185. o.).
- ⁴ Robert A. Dahl: *Forradalom után?* Osiris – Readers International, Budapest, 1995, 20. o.
- ⁵ Will Kymlicka–Christine Straehle: *Kozmopolitanizmus, nemzetállamok, kisebbségi nacionalizmus. A legújabb irodalom áttekintése*. Kellék, Kolozsvár–Szeged, 2001, 17. szám, 29. o.
- ⁶ A kérdésre vonatkozóan lásd még: Will Kymlicka: *Igazságosság és biztonság. A kisebbségi nacionalizmus kezelésének kritériumai Nyugaton és Keleten*, Fundamentum, 2001/3.
- ⁷ Urs Altermatt: *Szarajevói jelzőtűz*, Osiris Könyvkiadó, Budapest, 2000, 41. o.
- ⁸ Aurel C. Popovici: *Die vereinigten Staaten von Gross-Österreich*, Leipzig, 1906.